

Toponímia del reg d'Almassora al 1790

J. BERNAT I F. GUARDIOLA

1.-Una troballa singular

L'hivern de l'any 2002 l'amic Norberto Mesado, reconegut arqueòleg i director fins el novembre de 2003, del Museu Arqueològic Comarcal de la Plana Baixa, ens va assabentar de l'existència d'uns papers que estaven relacionats amb Almassora i els nostres vicis toponímics. Delerosos vam acudir per descobrir una sèrie de plànols sobre la magnífica obra hidràulica de les darreries del XVIII. "División de las aguas antiguas y nuevas de Castellón y Almazora". En voler saber l'origen d'aquesta documentació, Norberto, amant i coneixedor de la història del seu poble i la seua gent, ens va parlar d'un humanista original: el Dr. Joaquín Peris Fuentes. Posteriorment, generós, ens va trametre un escrit, del qual reproduïm uns fragments, on ens feia saber la vida i miracles d'aquest borrianenc amb una precisió i quantitat de dades pròpies d'un biògraf.: "D. Joaquín Peris, nace en Burriana el día 18 de marzo del año 1854, y su óbito tiene lugar, como reza la esuela, el primer día del III Año Triunfal, o sea en 1939. Nacimiento y óbito ocurren en su casa pairal, que, hasta el año 1999, estuvo emplazada en el núm. 31 de El Raval, esquina con El Escorredor." Va estudiar a Castelló i a les facultats de dret de València i Madrid, on es doctorà:

Pasaba los años, sin perderlos que es lo que importa. Pero por donde más pasó D. Joaquín fue por cuantos anticuarios y libreros de viejo había en Madrid, y por cuantos archivos le abrían sus puertas.[...] Una de sus mayores pasiones fue el husmear por los recovecos de la intrahistoria de la Villa y Corte.[...] De regreso a Burriana D. Joaquín Peris tenía ya, (cerraba la bisagra de los siglos XIX-XX), una de las bibliotecas-archivo más importantes del País Valenciano, ubicada en la planta baja de su casona natal. Un buen número de armarios-vitrina custodiaban desde pergaminos medievales hasta raras ediciones príncipe, no faltando su propia documentación manuscrita que iba copiando y encuadernando en múltiples libros, procedente de sus viajes al Archivo de la Corona de

Aragón, Archivo del Reino de Valencia, y Archivo Histórico Nacional; no despreciando, claro está, los archivos municipales, judiciales y eclesiásticos de la Plana..

Si pensem que durant la guerra i postguerra es van fer malbé molts d'aquestos darrers arxius, hom convindrà que aquesta biblioteca havia de contenir infinitat de documentació de les nostres comarques. Com ens fa saber Mesado, Joaquin Peris es despreocupa de la seua hisenda agrícola

empleando tiempo y dinero en excavaciones arqueológicas y otros estudios históricos; así como recopilando cuanta información documental, original, caía en sus manos sobre las aguas del Millars, sin despreciar un sinfín de rarezas.

Gran part dels materials replegats al llarg de tants anys d'investigació van desaparèixer amb els bombardejos franquistes de la guerra Civil. La casa de Burriana, però, tancava encara moltes sorpreses. Norberto Mesado, sabedor del tresor d'aquest humanista tractà de treure a la llum, segurament repetides vegades, aquestos papers:

La casa natal de D. Joaquín Peris Fuentes comenzaba a demolerse a las 8,45 h. del día 18 de septiembre de 1999. Con anterioridad, anticuarios y chamarileros, venidos de fuera, cayeron como cuervos sobre cuanto quedaba. A mi, la Empresa "Medi", dueña finalmente del inmueble, me prohibió la entrada. Pero una mañana, cayendo ya tejas y cascotes, valiéndome de quien se había quedado el derribo, pude deambular por cuanto aún estaba en pie.

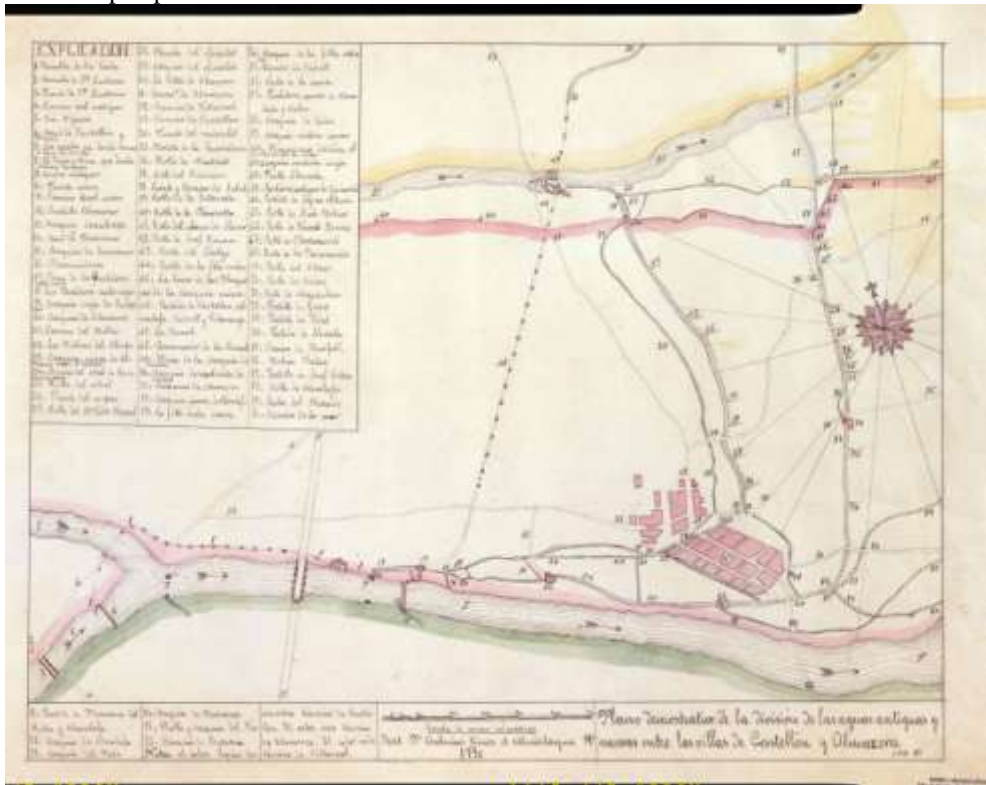
Tirados por el suelo, en un departamento del segundo piso, con estanterías vacías que llegaban hasta el techo (la sala en donde D. Joaquín guardaba la arqueología), estaban esparcidos, junto a un tubo de cartón, entre otros dibujos a pluma, los seis planos (47 x 69) sobre papel grueso, con la marca al agua de "JOSÉ VILASECA", reproduciendo, seguro que fielmente, la obra fechada en 1790 del presbítero D. Antonio Giner Allendelagua. Planos, en parte coloreados, con la "división de las aguas antiguas y nuevas entre las villas de Castellón y Almazora", con secciones, plantas y alzados, (con su pertinente toponimia), de los partidores reales, acequias, conducciones subterráneas, boqueras etc., cuyos originales no han sido, por el momento, encontrados. Documentación que ingresamos en el "Museu Arqueològic Comarcal de la Plana Baixa – Burriana".

Curiosament l'empenta immobiliària, que va estar a punt de soterrar en Borriana aquests documents, ha fet desaparèixer els topònims i la realitat que ens descriu en Almassora. Aquestos sis plànols, salvats de l'enruna per Norberto Mesado, ens han servit com a font documental d'aquest breu estudi. El nostre sincer agraïment a l'amic Norberto.

2.-Les làmines de Giner Allendelagua

Grup de set làmines numerades: L. III a L. IX, (no hi apareix la L. V i tot fa pensar que és la làmina on es llegeix solament la L..) L'ordenació de les làmines va de la visió general de la situació antiga i la nova de la partició d'aigües, representant una part del terme d'Almassora, al dibuix pormenoritzat de totes les obres que va incloure, seguint l'ordre en què les construccions es troben situades al llarg de la Séquia Nova.

Lámina III.-*Plano demostrativo de la división de las aguas antiguas y nuevas entre las villas de Castellón y Almazora.* (D'ara endavant PD) És un dibuix fet a mà, acolorit, de part del terme d'Almassora. Des de Santa Quitèria (O) fins a Sant Antoni (E) i del Millars (S) fins al Barranc (N). L'angle superior esquerre conté un quadre intítulat *Explicación* amb 80 números i els topònims sobre els quals se situen. A la part inferior un petit quadre amb els números 80 a 86 i una nota "sobre els colors". A la dreta un quadre amb l'escala en vares valencianes, el nom de l'autor i la datació en aràbics (1790) i finalment un quadre amb el títol de tota la làmina. Sobre el dibuix, i sense tapar cap detall, hi apareix una rosa dels vents. La perspectiva és zenital.

Làmina III

Al dibuix trobem representades les séquies d'una manera molt realista amb perfils sinuosos i poc rectes, tractant d'imitar les variacions de les antigues séquies de fang. Crida l'atenció les línies rectes per a representar "*línea de las Boqueras de la Acequia nueva*"(45) i també el "*Camino real nuevo*"(11), ben segur que volia representar el racionalisme de les noves construccions. Empra la regla per a dibuixar el traçat urbà de l'Almassora de 1790 i a pols dibuixa les construccions relacionades amb el reg: Casa de les Reixes, molins, assuts, ponts, castell,...)¹

¹ Aquesta làmina fou impresa a tamany real per l'ajuntament d'Almassora. Al mateix col·loqui va ser repartida. El lector interessat pot sol·licitar-ne un exemplar al Servei de Dinamització Lingüística de l'Ajuntament d'Almassora.

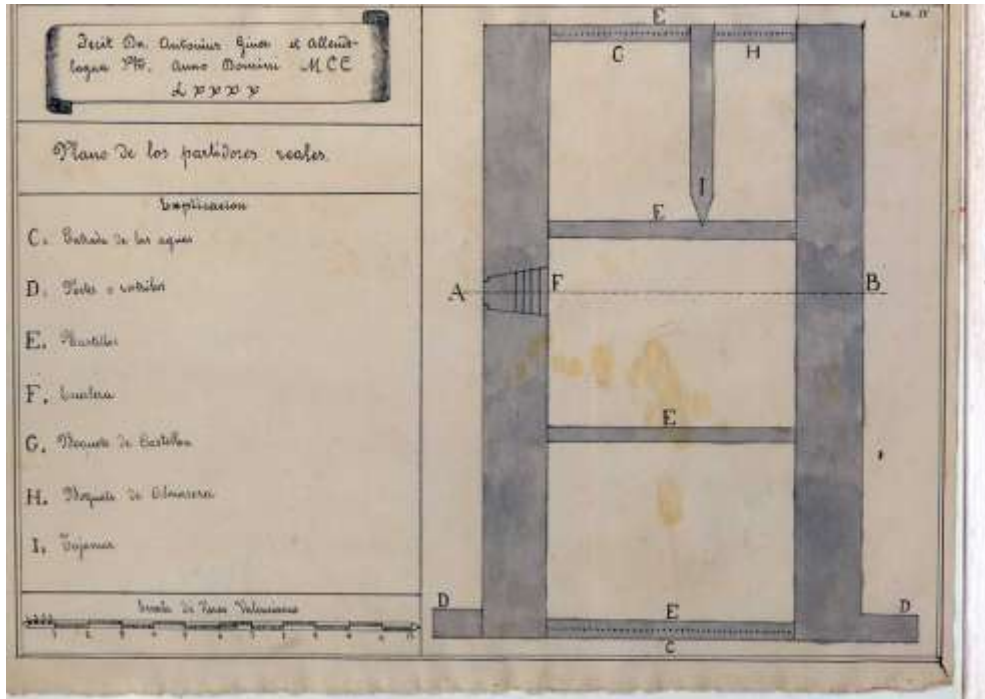
EXPLICACION		
1: Rambla de la Tinda.	28: Parada del oficialat	54: Orquiu de la filla roba
2: Hermita de S ^{ta} Luteria	29: Acequia del oficialat	55: Camino de Fadrrell
3: Puente de S ^{ta} Luteria	30: La Villa de Almasora	56: Salto de la noria
4: Camino real antiguo	31: Arroyo de Almasora	57: Partidores nuevos de Almasora y Valles
5: Rio Mijares	32: Camino de Villarreal	58: Acequia de Valles
6: Arroyo de Castellon y Almasora	33: Camino de Castellon	59: Acequia michira nueva
7: La casita en donde tomara el agua las 30 villas	34: Puente del moroalel	60: Molinos que dividen el termino de las 30 villas
8: El Casio y Mina por donde corren las aguas	35: Portillo de la lavandera	61: Acequia michira vieja
9: Arroyos antiguos	36: Rollo de Martinet	62: Rollo de la rosola
10: Fuente nueva	37: Rollo del Primisari	63: Partidores antiguos de Guimora
11: Camino Real nuevo	38: Fuente y Camino de Salva	64: Portillo de Jayme Alhava
12: Castillo Almansor	39: Rollo de la Interneta	65: Rollo de Roch Moliner
13: Acequia descubierta	40: Rollo de la Claurella	66: Rollo de Vicente Rovira
14: Arroyo de Burriana	41: Rollo del olivar de Masor	67: Rollo de Claramonte
15: Acequia de Burriana	42: Rollo de Josef Renau	68: Rollo de los Claramontes
16: Derramadores.	43: Rollo del Idalgo	69: Rollo del Olivar
17: Casa de los Partidores reales nuevos	44: Rollo de la fila roba	70: Rollo de Urdar
18: Los Partidores reales viejos	45: La linea de las Boqueras de la Acequia nueva	71: Rollo de Urquinhau
19: Acequia vieja de Castellon	46: Partidor de Castellon, Almalafa, Fadrrell y Vilamargo.	72: Portillo de Greces
20: Acequia de Almasora	47: La Canal.	73: Portillo de Vidal
21: Camino del Molino	48: Derramador de la Canal	74: Partidor de Llansola
22: Los Molinos del Obispo	49: Mina de la Acequia de Castellon	75: Camino de Benifalé.
23: Acequia nueva de Almasora hecha por Castellon	50: Acequia descubierta de Castellon	76: Molino de Atan
24: Herencia del arroyo de la villa de Castellon	51: Barranco de Almasora	77: Portillo de Josef Esteve
25: Rollo del arroyo	52: Acequia nueva de Almalafa	78: Rollo de Almalafa
26: Puente del aspero	53: La filla roba nueva	79: Balsa del Bascador
27: Rollo del D ^o Pedro Maxal		80: Camino de la mar

81: Partido de Moncarro del Medio y Almalafa.	84: Acequia de Moncarro.	muestra termino de Castellon. El color rosa termina de Almasora. El color verde termino de Villarreal.
82: Acequia de Almalafa	85: Rollo y Acequia del Rio	
83: Acequia del Medio	86: Camino de Burriana Nota el color Pajizo de-	

Làmina III, "Explicación"

-Làmina IV: Plano de los partidores reales, Fecit Dn. Antonius Giner et allendelagua Pbr. Anno Domini MCCLXXX [sic]. Sense acolorir. Planta de la Casa de les Reixes. A la

llegenda: C: Entrada de las aguas, D: Postes o estribos, E: Rastillos, F: Escalera, G: Boquete de Castellon, H: Boquete de Almassora, I: Tajamar i la repetida escala de vares valencianes.

Làmina IV

-Làmina V(?): (Sense numerar a l'original) *Vista de los partidores reales por la parte de la entrada de las aguas. Perfil cortado por las letras AB. Fecit Dn. Antonius Giner et Allendelagua Pbr. Anno Domini MCCLXXX.* [sic]. Acolorits tots dos dibuixos. En el primer, dibuix exterior de la casa vista d'enfront, detalla fins i tot el text de la làpida commemorativa: *Reinando Carlos IV el comun de regantes de la villa a expensas propias MDCCLXXX.* El segon dibuixa un tall perpendicular de la casa.

-Làmina VI: *Vista de un respiradero mirado del lado y la línea que hay hasta la boquera*

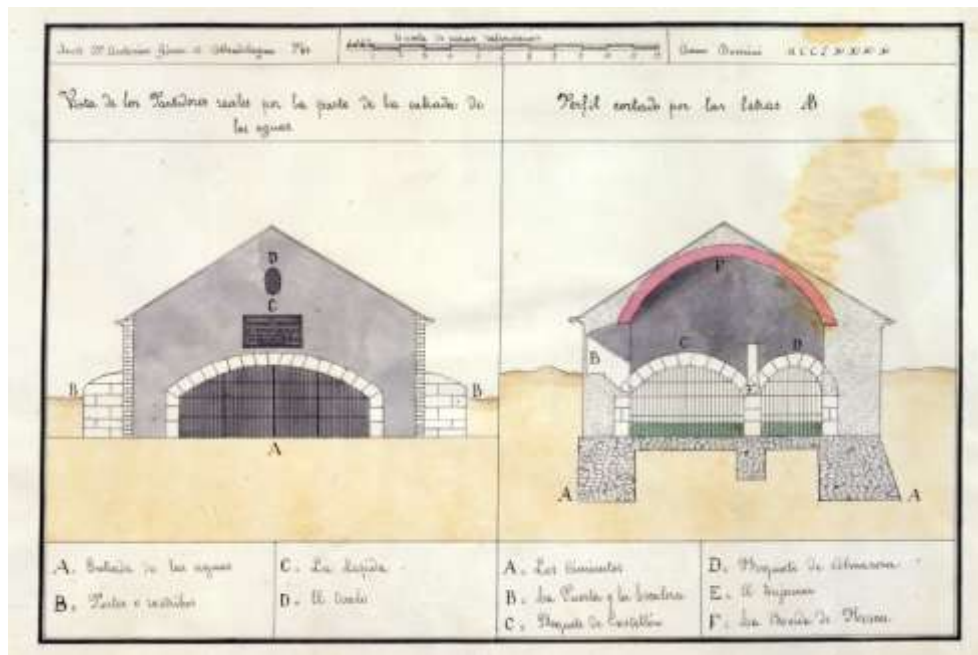
-Làmina VII: *Vista del respiradero y su planta mirado de frente*(sense color). *Perfil cortado* (de la boquera) *por las letras LM: NO* (acolorit). *Fecit Dn Antonius Giner et Allendelagua Pbr. 1790.* Inclou dos dibuixos: el de la boquera amb totes les seues parts i el del "respiradero" (part visible a l'exterior de la boquera.)

-Làmina VIII: *Vista de las obras de la canal por la parte de aguas abaxo del barranco.*

La canal és l'obra necessària per a poder salvar el Barranquet .

-Làmina IX: *Plano superior de la canal* (..1790) Dibuix cenital de la canal.

No sabem res de les dues primeres làmines d'aquest conjunt. Les anotades arrepleguen totes les construccions fetes. Què hi hauria dibuixat a les primeres ?

Làmina V (..?)

2.1 Datacions i obra

Els treballs de les obres representades a les làmines s'inicien a gener de 1787 i s'aturen al mes d'abril del mateix any. El 6 de març de 1789 es dicta la sentència definitiva per part de Carles IV per a la seua realització. Les obres acabaren el 18 d'agost de 1789. Els dibuixos estan datats l'any 1790.

Alguna cosa no quadra. O els de Castelló van seguir treballant a l'any 87 quan es va decretar la paralització de les obres o a l'any 89 van treballar molt.?

2.2 Les mesures i l'escala. La vara valenciana

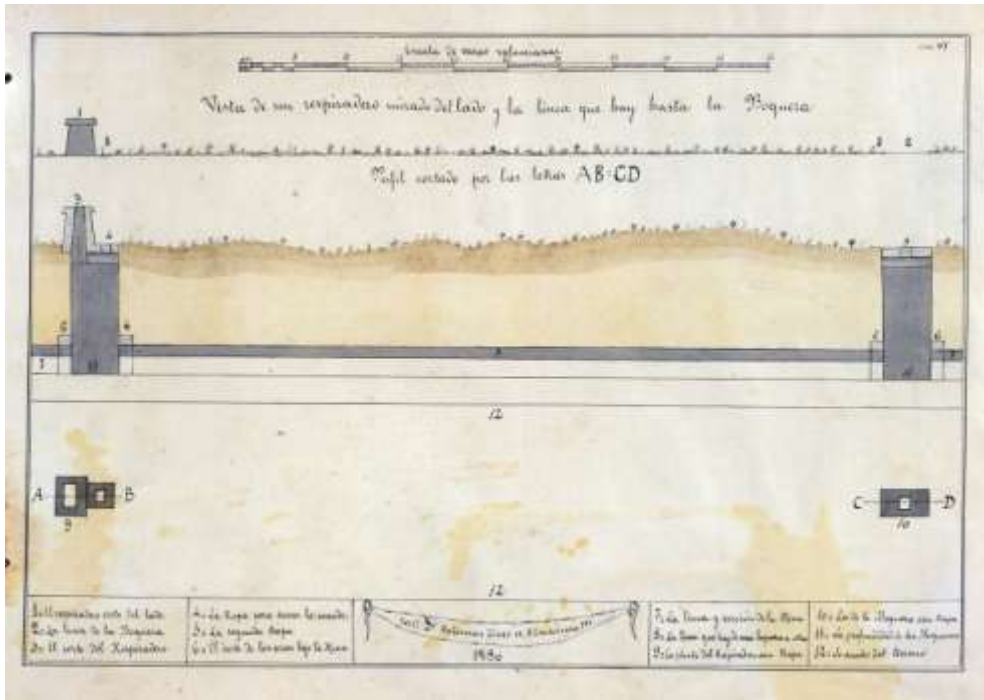
Les mesures esta donades en vares valencianes (una vara = quatre pams). Hem de recordar que "valenciana" significa ací: de València i Castelló (0,906 m.). La vara de les comarques valencianes del sud era una miqueta més llarga (0,912m) i també s'emprava a les comarques occidentals de Lleida i Tarragona (0,771m), no així a la Catalunya Central, Catalunya Vella, i a les Illes, on preferien la cana (dues vares).

Les escales emprades són diverses segons les làmines. A les més detallades predomina una escala que actualment seria d'1/50 i a la làmina III, l'escala és de 1/30.000.

2.3 El dibuix i la finalitat de l'obra.

Si allò que perseguia la nova sèquia era la separació d'aigües, Castelló va reclamar l'obra, la va aconseguir i la va realitzar, Almassora en tot aquest "embolic" és secundària. Si apareix en alguna làmina és més bé per que es veja l'antic traçat de l'aigua de Castelló i

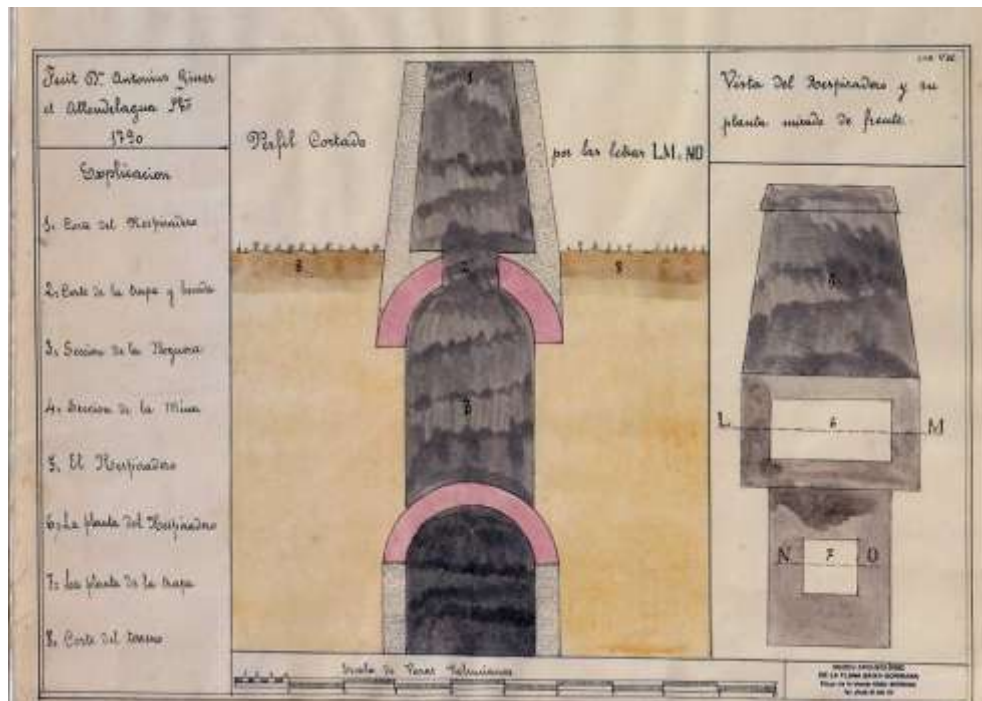
pujar el valor de la nova obra. Com que el nou traçat circula encara pel terme d'Almassora, s'ha de dibuixar i comprovar així la magnitud de l'obra feta i els problemes que ara desapareixeran.

Làmina VI

2.4 L'autor dels dibuixos: El publicista Antonio Giner y Allendelagua

“Presbitero y beneficiado de la Iglesia Parroquial de Castellón. Escritor del proceso de construcción de la acequia nueva de Castellón, dedicado a don Miguel Tirado, apoderado del Común de Regantes de la villa de Castellón, quien con su insistencia y dinamismo logró la construcción de la nueva acequia” (Beltrán, p.233, 1958). És a dir, portar al dibuix l'obra d'aquell “insistent i dinàmic” pròcer, que va fer realitat una sentència definitiva sobre una problemàtica ancestral. Els dibuixos i els textos de Giner i Allendelagua són, per tant, una mena d'oda i panegíric on cal remarcar la personalitat d'un “advocat”. Giner i Allendelagua no era poeta, era un clergue, beneficiat, que havia de fer mèrits. La tasca de Miquel Tirado fou lloada ja per Cavanilles: “Don Miguel Tirado ha hecho á su patria un señalado servicio, logrando terminar el antiguo pleyto que tenia Castelló con Almazóra sobre la division y conduccion de las aguas. Fuerón estas unidas hasta Almazóra por espacio de 500 años, y los de Castelló viéndose defraudados de su derecho acudiéron al tribunal, y lograron sentencia favorable: fué preciso entónces abrir un nuevo canal de riego, y hacer otras obras que merecen ser conocidas”. (Cavanilles 1795/1991: 104). Giner continua la tasca i se n'aprofita de la repercussió de la sentència aconseguida i dels beneficis al “comú castellonenc”. El “publicista” fou Giner i Allendelagua.

Làmina VII

3.-Els conflictes per raó de l'aigua entre Almassora i Castelló.

L'aigua ha estat un problema “de tota la vida” als pobles d'Almassora i Castelló. Durant molt de temps la qüestió va afrontar-se d'una manera comuna: ens referim per un costat a la repetida construcció-reconstrucció d'assuts al llit del Riu de Millars per a portar aigua continuadament als termes del marge esquerre. Per un altre costat trobem els diversos enfrontaments per aclarir el cabdal d'aigua que havien de rebre cadascun dels pobles regants i també, és clar, a l'enfrontament que històricament han tingut Almassora i Castelló (l'aigua de la Llavanera, les malifetes de la població almassorina sobre la séquia que portava aigua al terme de Castelló, etc.) Molts problemes sense resoldre durant massa temps.

A les acaballes del segle XVIIIè, algun d'aquests problemes van trobar solució definitiva: la Séquia Major de Castelló passaria fora del nucli urbà almassorí:

“Baxo el puente viejo de Santa Quiteria, y ántes de la confluencia del rio y rambla de la Viuda, está la azud ó presa de las aguas que sirven para regar los términos de Castelló y almazóra. Entran en un canal antiguo que sigue hasta la rambla, donde se ocultan para pasar por debajo del ancho cauce, y continuan siempre ocultas hasta la raiz del cerro llamado Almanzór, viéndose 18 pozos ó respiraderos en esta extension. Dicho cerro está al oriente del magnifico puente construido en estos ultimos años, y desde allí siguen las aguas á descubierto como mil palmos hasta los partidores reales, **que son la primera obra**. Se reduce á una casa sólida, dentro de la qual está el taxamar, que es el instrumento

divisorio de las aguas: entran estas reunidas en un cuerpo, y dando contra el taxamar se parten en dos canales, corriendo por cada uno de ellos la porcion que la propiedad y sentencia definitiva concedió á cada villa. Las de Almazóra continuan por la izquierda del rio y las de Castelló entran en la mina nueva. Hace esta al principio una curva para tomar la direccion nordeste, que es la de las huertas, y sigue oculta por espacio de 8501 palmos valencianos. El terreno taladrado no es siempre de la misma naturaleza; en partes se compone de peña caliza muy dura, en otras de hormigón endurecido y cantos rodados mezclados con marga, prueba de haber corrido por allí en otro tiempo abundantes aguas; finalmente en otras de marga sumamente arcillosa. La mina ó canal subterráneo tiene nueve palmos de ancho, y diez de alto en toda su longitud. En partes se han hecho bovedas, donde es presico asegurar el terreno, y en otras de mayor firmeza se formaban al mismo tiempo de la excavacon, cortando en arco lo necesario para dexar el hueco correspondiente. Tambien se abrieron 21 pozos ó respiraderos, por donde se sacabn los escombros. Toda esta obra costó a la villa muy cerca de 34@ pesos” .

En resum: construcció d'una séquia minada que travessaria de sud a nord quasi tot el terme, construcció de les boqueres, renovació de l'aqüeducte al barranc del Cocó, i uns partidors nous i fiables (Casa de les Reixes)

4. Relació de topònims del “plano demostrativo de la división de aguas entre Almazora y Castellón” (1790)

Mantenim el llistat com el va escriure Giner y Allendelagua. A l'explicació fem observacions de tota mena, tractant de replegar les notícies a l'abast sobre els topònims més interessants. També afegim variants i algunes “possibles” explicacions sobre el significat o la vida d'altres. Finalment també anotem la seua pervivència o desaparició.

1- Rambla de la Viuda. Actualment es coneix amb el mateix nom i traçat. Correspon a la rambla que naix al terme d'Ares i aplega, amb el nom de rambla Carbonera, als Ibarsos on s'engrava el riu Monlleó per rebatejar-se com a rambla de la Viuda, nom amb què es coneix fins el Millars. Var. *Rambla d'en Gonder* (Agut, F. I Sorribes, J 1995: 8); *Rambla de l'Algondor* (Ribes Pla 1992: 13), Coromines (Onomasticon II:137) creu que hauria d'accentuar-se *Rambla d'Algónder* o *Algónder* i li suposa una etimologia propera a la 'Rambla del Pont'. El mateix lingüista (Onomasticon VIII: 84-85) ens aclareix la significació de 'viuda' com a sinònim de 'rambla', riu sec, estèril. Estariem davant d'una de les moltes tautologies que apareixen a la toponímia. L'etimologia popular fa d'aquesta rambla la causa de moltes morts de llauradors que deixen, clar està, moltes viudes.

2- Hermita de Sta. Quiteria. Malgrat tindre indicis de la seua existència anterior és a 1647 quan apareix convertida en 'refugi i hospital per a malalts'. L'actual construcció és de 1682.(Garcia, 1998: 26)

3- Puente de Sta. Quiteria. El Pont de Santa Quitèria va ser construït a 1275 per Pere Dahera, veí de Vila-real (Garcia, 1998:19) per concessió de Jaume I. Al 1581 una riuada el va enderrocar parcialment. Es va refer immediatament amb el remat d'una creu. El dibuix del mapa només representa tres de les quatre pilastres existents.

4- Camino real antiguo. Sobre el pont de Santa Quitèria discorre el camí Real Antic que Giner Allendelagua el continua, com veiem al ‘plano demostrativo’, per l’actual Baixada de Santa Quitèria (?). Tot creuant la rambla i seguint entre les actuals fàbriques de Terracota i l’Alcorense, travessa la de Pamesa cap a l’actual 340 (Camino Real nuevo). No es dibuixa la continuació des de l’ermita de Santa Quitèria cap al nord, la coneguda via romana que es dirigeix des de Vila-real cap a Borriol (Fletcher, 1955)

5- Río Mijares. Curiosament un coetani seu, Antonio Joseph Cavanilles, en les ‘Observaciones..’ (1795) sempre parla d’‘el Millares’ amb un grau menor de castellanització. Pel que fa a la seua etimologia sembla lligada al “mill”, cereal d’ampli ús en’. Millars esdevindria el col·lectiu botànic o ‘els camps de mill’ tot i que alguns autors han volgut trobar-hi ‘pedres mil·liars’.

6- Azud de Castellón i Almasora Entre 1886 i 1895 s’hi va construir, uns metres més amunt, l’actual assut d’on prenen les aigües del Millars, Almassora i Castelló² Avui s’hi afig un segon assut d’on Borriana agarra l’aigua de reg, després d’abandonar l’antic (n.14) Aquest dibuix es correspon amb les obres realitzades el 1618 i que incloïen, a més de l’assut, epígrafs 7 i 8.

7- Casita en donde toman las aguas las dos villas.. Sobre la ‘casita’ es va construir l’assut de les darrerries del XIX, edifici singular que alberga la maquinària i que s’ha vist coronat per un ‘menjador’ que desfà l’harmonia del conjunt. Hi ha, a més, la Casa de l’Assuder de Castelló.

8- Caño y Mina por donde conducen las aguas. Comprén la mina, la Bota i la séquia minada fins passat el Castell Vell on surt a la superfície. El terme “cano” s’empra encara en moltes comarques per a referir-se a “construcció subterrània per desaiugar terres”. Possiblement fa una repetició en referir-se al “caño y mina” Obres realitzades juntament amb la ‘casita’ el 1618. Hi dibuixa 17 boqueres i no fa esment especial a la Bota, sífó que creua, fins a trenta vares de fondària, (Agut/Sorribes 1995: 13) la rambla de la Viuda.

Bajo el puente viejo de Santa Quitèria, y ántes de la confluencia del río y rambla de la Viuda, està la azud ó presa de las aguas que sirven para regar los términos de Castelló y Almazóra. Entran en un canal antiguo que sigue hasta la rambla, donde se ocultan para pasar por debaxo del ancho cauce, y continúan siempre ocultas hasta la raíz del cerro llamado de Almanzór, viéndose 18 pozos o respiraderos en esta extensión. (Cavanilles 1991: 104)

9- Azudes antiguos. En senyala dos: un el que està situat a la confluència de la Rambla i el Riu; descobert en realitzar-se el nou pont de la N-340 i datat a 1549. En aquest dibuixa una séquia que deriva cap al terme de Vila-real; l’altre, l’assut de la coneguda Caseta dels Moros, datat a 1519, va ser el primer compartit per Almassora i Castelló.

10- Puente nuevo Si bé l’especificatiu ‘nou’, ‘nova’ es manté malgrat el pas del temps (pensem en Vilanova o la carretera Nova referida actualment a la d’Almassora al Grau) en aquest cas ‘Nuevo’ s’addiu realment amb la immediatesa de la construcció. Allendelagua el

² Per a major coneixement de l’Assut del 1895 vegeu el magnífic treball d’Agut-Sorribes que per commemorar el centenari d’aquesta obra es va publicar el 1995.

dibuixà només uns mesos després de l'obra acabada. Com deia A. Joseph Cavanilles, tot referint-se a la localització del castell, "...al oriente del magnífico puente construido en estos últimos años". El pont té la categoria de 'monument d'interés cultural' i ha sofert un eixamplament dels set metres originaris als 16,65 en les obres realitzades el 1954 i un seguit de pilarets per tensar els cables d'un oblidat 'trolebús'. El dibuix reproduceix, fidelment, els quatre tallamars amb les seues torrasses.

Des de l'abril del 2003 ha deixat de suportar el pas de tot el trànsit de la N-340. Un centenar de metres més amunt ha aparegut un nou 'puente Nuevo'.

11- Camino Real nuevo Com veiem al mapa aquest nou traçat escurçava, gràcies al pont, la volta que realitzava l'antic. Correspon al que, fins ara, hem conegut com la *Carretera de València, N-340*, actualment desviada cap a l'oest.

12- Castillo Almansor. Conegut popularment com a *castell Vell* o *castell dels Moros* també és esmentat per Cavanilles com situat al cim del "*cerro llamado de Almanzor*". Al dibuix del mapa destaca la forma circular amb cinc torres i exempta la façana del riu, úniques restes actuals. La relació entre el cabdill musulmà i el topònim Almassora és fruit d'una confusió molt antiga i que s'ha repetit en boca de molts erudits. (Cavanilles, Allendelagua, Madoz, Mundina, Sarthou... i el mateix ambaixador Enrique Beltran). Altrament Sanchis Guarner, Carme Barceló, Joan Coromines o els nostres estudiosos F.Agut i J.Sorribes han desfet aquesta secular confusió.

13- Acequia descubierta Es correspon amb el conegut tram descobert que, veí de la finca del Millonari, allarga la séquia minada fins la Casa de les Reixes. La realitat actual no mostra cap diferència respecte al dibuix del mapa

14- Azud de Burriana Conegut, popularment, com les Revalladores -tram de la banda d'Almassora on la pendent de pedra llisa propiciava l'esbarjo de grans i menuts- l'antic Assut de Burriana ha deixat de ser-ho per la recent construcció d'un assut veí del d'Almassora-Castelló. D'aquesta construcció prenien les aigües de reg els termes de Burriana i Nules.

15- Acequia de Burriana També avui, vora la cantera, corre aquesta ampla séquia cap al Secanet per regar Burriana i el terme de Nules.

16- Derramadores Coneguts també com 'estalladors' o 'almenares' servien com a correctors de les mancances i sobrants de les particions de les aigües. Per això la seua localització al mapa la trobem vora les diverses separacions d'aigües entre pobles, pretèrites i

actuals. Tres dels quatre 'derramadores' apareguts al mapa, amb el guarisme 16, corresponen als que trobem avui: vora la Caseta dels Moros, abans de la Casa de les Reixes i al partidor actual de les séquies dels Molins i de l'Estret.

17- Casa de los Partidores /reales nuevos/ Coneguda popularment com la Casa de les Reixes, per les proteccions que salven possibles manipulacions d'aquest partidor, amaga, al seu si, la divisió de les aigües entre Almassora i Castelló. El rei Carles IV, l'any 1789, va emetre una sentència de repartiment que ordenava la construcció d'un nou partidor reial. Els arquitectes Vicent Gascó i Joaquim Martínez foren nomenats per a l'execució de l'obra que acaba-

ren el divuit d'agost de 1789.

Dicho cerro está al oriente del magnífico puente construido en estos últimos años, y desde allí siguen las aguas á descubierto como mil palmos hasta los partidores reales, que son la primera obra. Se reduce á una casa sólida, dentro de la qual está el taxamar, que és el

instrumento divisorio de las aguas: entran estas reunidas en un cuerpo, y dando contra el taxamar se parten en dos canales, corriendo por cada uno de ellos la porcion que la propiedad y sentencia definitiva concedió á cada villa. Las de Almazóra continúan por la izquierda del rio, y las de Castelló entran en la mina nueva. (Cavanilles, 1991: 104)

18- Los Partidores reales viejos Situats al capdamunt de la partida de l'Estret, actualment segueixen partint aigües d'Almassora: Séquia de l'Estret i Séquia dels Molins.

19- Acequia vieja de Castellón. Des d'aquests partidors fins el terme de Castelló. Correspon a l'actual séquia de l'Estret, primer, i séquia Major o Vila-roja, després. El nom de Major prové del fet que, fins al moment de la construcció dels nous partidors i de la séquia de les Boqueres, era la séquia Major de Castelló. Aquesta séquia patia, segons els castellonencs, les malifetes dels almassorins, raó per la qual, després de molts anys de plets, hom va decidir construir una nova séquia major minada.

Des del primer moment, els almassorins aprofitaven l'esmentada circumstància – la séquia discorria vora de la muralla- per a prendre aigua, no sols per a beure o regar, sinó també per a altres menesters (escurar, netejat tot tipus d'atifells de la casa i del treball, abeurar i rentar cavalleries i altres animals, etc). Consegüentment, aquelles pràctiques higièniques execrables solien embrutar l'aigua que, en arribar a Castelló era utilitzada per a beure i altres usos domèstics.. (Agut i Sorribes 1997: 133)

20- Acequia de Almazora. Actual séquia dels Molins, fins els coneguts com a partidors Reals, veïns de la Molineta “Esta acequia de Almazora es denominada *séquia jussana* en la documentació dels siglo XIII i principios del XIV, oscilando poco a poco un cambio hasta el nombre propio de Almassora” (Guinot, E./ Selma, S. 2002: 131).

21- Camino del Molino. Es correspon amb l’actual ‘Baixada del Molí de Dalt’ però, observant el dibuix, partiria de l’actual Carrer de l’Alcora –abans anomenat de ‘Villareal’- i no del carrer Sant Jaume, com avui.

22- Los Molinos del Obispo. Sabut és per tots que els senyors de les viles, en el cas d’Almassora el bisbe de Tortosa, solien mantenir la propietat directa de molins i forns. De vegades s’arrendaven. Durant el llarg període del XIII fins a primeries del XIX, època de desamortitzacions, van ser coneguts com a molins del Bisbe. L’altre molí d’aquest plànol (76) també pertanyia al bisbe però la seua denominació popular era la de molí Batà.³ A la sentència dictada en el plet de separació de les aigües entre Castelló i Almassora (AHN, secció de Consejos, legajo 8271), aportat per Agut i Sorribes (La Murà 1997:,168 i ss.), al Sr. Bisbe se li reconeix la possessió de més molins encara que els assenyalats: “[...] se sigue perjuicio a los dos molinos de arina, otro de papel, y un batán que posehe en dignidad..”

Hi ha dos molins amb aquest guarisme que corresponen al molí de Dalt, actual serreria, i al de Baix, el recremat molí de Borra, al carrer del Pilar. Dins l’estudi de Guinot/Selma (2002) i de García (2004) hi ha una detallada descripció dels dos molins i les diverses denominacions que han rebut al llarg dels anys: el molí de Dalt fou conegut al XIX com molí de Santillán, a principi del XX com a molí de Vicente Martinavarro. A darrers del segle passat l’hem conegut com el molí d’Humberto. El molí de Baix a 1297 era conegut com molí d’en Tovarç; fins a meitat del XIX, molí del Bisbe; després molí de Moragrega i, actualment, es coneix com a molí de Borra.

23- Acequia nueva de Almazora hecha por Castellón. Tram recte de la séquia de l’Estret. Resulta curiós que Allendelagua precise el fet que va ser ‘hecha por Castellón’, més si contrastem aquesta afirmació amb la informació que ens facilita Guinot/Selma, on s’intueix un ‘jornal de vila’, costum solidari dels veïns d’un poble. Potser el fet que passara per una propietat de Castelló -l’Estret- explicara l’interés d’Allendelagua per atribuir l’autoria a Castelló.

En 1790 se abrió un nuevo cauce de la acequia de Almazora en la heredad llamada de *l’Estret*, desde el puente del primer molino hasta el casco urbano de aquella época, con una longitud aproximada de 680 varas, i evitar la curva del antiguo trazado. Este nuevo tramo tenia una anchura de 4 palmos, y sus paredes, que eran de tierra, medían dos palmos a cada lado. Al principio tenía una profundidad de diez palmos y entrando en la villa se reducía a tan sólo cuatro; según el informe de las obras, fue abierta en tan sólo tres días de trabajo de los vecinos.(Guinot, E./ Selma, S. 2002:132)

³ El treball de l’historiador Primitiu García sobre els molins hidràulics d’Almassora és de lectura obligada per a conèixer tot allò que fa referència als molins d’aigua en general i als d’Almassora en particular.

24- Heredad del estred de la villa de Castellón. Partida de l'Estret, entre la baixada del Molí de Dalt i l'actual Fileta del Matadero - 'Rollo del Estred' al mapa. L'estretor de l'espai comprés entre les dues séquies bateja aquesta partideta.⁴

25- Rollo del estred. Entre la Séquia Major i la dels Molins. Sembla que correspon a part de l'actual Fileta del Matadero.

El genèric 'roll/ rollo', avui desconegut en el vocabulari del reg almassorí, és transparent, encara, en moltes comarques valencianes. Entre el Palància i el Xúquer denomina, segons Coromines, un 'grau d'importància mitjana entre les varietats de séquies i sequioles' (DeCat, VII: 409). Altrament Alcaide/Lluesma (1995: 351) defineixen el 'roll' com 'una pedra amb un forat circular al centre, col·locada al sòl de la séquia i que es tancava amb un tap de fusta quan no n'eixia aigua'. Aquesta definició ens recorda el nostre 'tapó' viu en la toponímia actual 'el tapó de Navarro'. El 'roll' bateja molts hidrònims en el terme de Godella – roll de Coscollosa, roll de Tormos, roll de l'Olivera...- i d'Aldaia-Quart – roll del Barranquet, roll del Dilluns, roll del Mig...- que ens fan pensar que, tot i tractar-se, en l'origen, d'un element de la séquia, per extensió passa a denominar la fila o braç que rega un tros de terme.

Emili Obiol (1985) en fer un repàs als diversos genèrics del reg de la Plana fa notar que 'la terminologia, a més de ser una autèntica confusió de noms, té un marcat accent local que encara destorba més' i anota el paral·lelisme entre les nostres files i els 'rolls' de l'horta de València.

Deixant a banda interessants referències bibliogràfiques sobre el tema, l'observació d'aquest PD ens porta a senyalar els 'rolls' com a derivacions de l'antiga séquia Major. No s'hi pot determinar en el dibuix, però, la diferència amb el 'portell / portillo'. Amb tot, podem concloure que el referent dels 'rolls' del 1790 són les actuals 'files'.

26- Puente del aspero. Localitzat per la Plaça de la Biga fa referència a un pontet per a salvar la séquia Major. Pel que fa al seu significat, hi ha l'aspró⁵ com a pedra arenisca, que podria explicar el material d'aquest pontet. Resulta curiós que Allendelegua no esmenta els altres ponts necessaris perquè els diversos camins que eixien de la vila salven les séquies. La proximitat d'aquest lloc amb el carrer de l'Aigua ens fa suposar si aquest era el punt d'on es prenia aigua, per a ús domèstic, de la séquia Major.

27- Rollo del Dr. Pedro Marzal. Discorre pel Darremur, pegat a l'antic mur. Torna a la Séquia dels Molins, després del Molí de Baix. La situació del molí de Baix respecte a la Vila és poc afortunada i no ajuda a entendre el lloc on s'engrava el 'rollo' amb la séquia.

28- Parada del oficialat. A l'actual casa del Serenet mou, segons el PD, la séquia de l'Oficialat. Actualment, la Séquia Parra- antiga séquia de l'Oficialat, té la 'parada' davant la Casa del Metge Borillo, en la confluència de la Picadora amb la plaça de Jaume I.

Pel que fa a la institució de l'oficialat hem de recordar la importància eclesiàstica que Almassora tenia dins la diòcesi de Tortosa. Almassora, senyorejada pel bisbe, era una de les quatre 'estacions' del seu bisbat. L'oficial n'era l'encarregat jurídic-administratiu que

⁴ A l'arxiu de Castelló existeix un document de 1790 sobre 'el derecho de riego de la heredad del Estred'.

⁵ Aspró és el nom que rep la pedra arenisca que els esquiladors feien servir per esmolar les tisores.

entenia en causes de l'organització eclesiàstica. Aquest càrrec apareix al XIII i es tenen notícies que disposava d'una seu per desenvolupar les seues tasques.⁶

El genèric 'parada' el podem relacionar amb l'actual 'canalat' i/o la 'cadireta' que s'hi posa.

29- Acequia del oficialat. Correspon al recorregut de l'actual Séquia Parra, avui 'conservada' sota les noves urbanitzacions. Les variacions entre el PD i l'actual traçat es comprenen pel creixement del poble (illa de cases del carrer Sant Pere i el pany que mira, des de Castelló, la Picadora)

30- La Villa de Almassora Idèntic traçat de l'actual 'la Vila'. El topònim 'la Vila' encara és d'ús universal entre els almassorins i almassorines. Potser el ser nucli festiu i taurí contibueix al coneixement d'aquest nom de lloc entre la gent de les barriades i dels actuals ravals. Hom suposa que en eixos moments es trobaria emmurallada i amb portals. Pel que fa al nom d'Almassora el trobem grafiat, en aquest mateix PD, de dos maneres Almassora (4 vegades) i Almazora (2 voltes) i Almazcora com una correcció mal grafiada. Aquesta vacil·lació respon, sens dubte, a l'interés castellanitzador, unes vegades, i a l'oblit, unes altres.

31- Arravs de Almassora Els ravals d'Almassora, en eixe moment, correponen als coneguts: Raval de la Trinitat, de la Llenya i de l'Herba. El poble tenia cases fins 'la Raconada del Carrer Sant Marc' i el raval de la Trinitat fins l'antic Ravalet de l'Herba. Per ponent no aniria més enllà del carrer Sant Salvador.

32- Camino de Villareal. Ocupava l'actual carrer de l'Alcora i la Cossa fins empalmar amb el camí Real Vell, avui desaparegut sota les indústries del polígon Ramonet.

33- Camino de Castellon. Mou pel Carrer de Sant Marc, corre en paral·lel a la Séquia Parra i creua les Boqueres, primer, i el Barranc de la Contesa, després, pel mateix lloc d'avui, sense pont. Caldria parlar, doncs, d'un recorregut semblant a l'actual, tret del tram inicial, que avui reconeixem al carrer de la Trinitat i que, al segle XVIII, ho feia pel raval més desenvolupat, corresponent al carrer Sant Marc. Pensem, a més, que el carrer Major era l'artèria que creuava la Vila unint els dos trams del camí de Borriana a Castelló.

34- Puente del moreralet Per aquest pont, situat sobre la Séquia Major, discorria l'inici del 'Camino de Benifalí', més o menys sobre l'actual plaça del rei En Jaume. L'existència de moreres al segle XVIII dins el terme d'Almassora va unida a la producció de seda, 10.000 lliures segons les observacions de Cavanilles, coetànies del PD (Cavanilles, 1991: 106):

35- Portillo de la lavandera. El recorregut de la Llanera coincideix amb un dels trams actuals, el més aveïnat al poble que aplega fins la séquia dels Molins a l'altura de la Molineta, abans dels partidors Reals. El PD situa el guarisme damunt l'actual portell de la

⁶ "Yttem, legue y deyxte per a obrar la casa del official de Almassora, cent lliures". (Muñoz, J.H., 2000: 152)

Llavanera, vora Huerto Romero. L'aigua que prenia Almassora a través d'aquest portell va ser qüestionada en els successius litigis amb Castelló.

El genèric 'portell' –castellanitzat com a 'portillo' al PD- amb el significat actual que té en Almassora 'làmina de metall o ciment que serveix per tancar i obrir el pas de l'aigua a un hort' no apareix als diversos diccionaris consultats. Sí que ho fa, però, amb el nom de 'portella'. Coromines, altrament, defineix 'portell (DeCat, VI: 725) com un 'pas obert en una tanca o una séquia (a Castelló de la .Plana no en distingeixen la sequiola que hi passa: "de la séquia d'Almalafa naixen altres séquies menudes i *portells*", 1961)' Aquestes paraules del filòleg ens aporten diverses reflexions:a) l'extensió metonímica del mot 'portell' a la 'fila' que dóna reg, b) que a Castelló, el 1961, 'portell' encara era sinònim de 'fila o fillola', c) que al 1790 també tindria aquest significat extens.

En l'actualitat, dins la toponímia castellenca(Arasa/Gimeno, 1993: 56) hi ha diversos topònims, referits a cursos d'aigua, amb el genèric portell: portell del Guatlo, portell de l'Assut i portell del Cap.

36- Rollo de Martinet. Entre el partidor de la Llavanera i el camí del Pont de Salvà trobem -ara soterrats-, tres files -de sud a nord: Canyisset, Safont i Fonda-. Aquest Rollo de Martinet hauria de correspondre's amb una de les dues primeres.

37- Rollo del Primisiari. Per la seua ubicació podria correspondre's amb la Fila Fonda. Pel que fa a l'especificatiu d'aquest topònim ens recorda la 'primícia' com a impost eclesiàstic

sobre els primers fruits i la persona encarregada de cobrar-los. Almassora, vila de senyoriu eclesiàtic, devia ser lloc on aquest impost es cobrava amb regularitat i vehemència, mentre el Sr. Bisbe de Tortosa la va posseir.

38- Puente y Camino de Salvá. Primer tram del camí dels Clots, conegut com camí del Pont de Salvar. Per la seua importància, hom suposa que el pont saltava la séquia Major, més ampla que la de l'Oficialat que també estava creuada pel camí de Salvà.

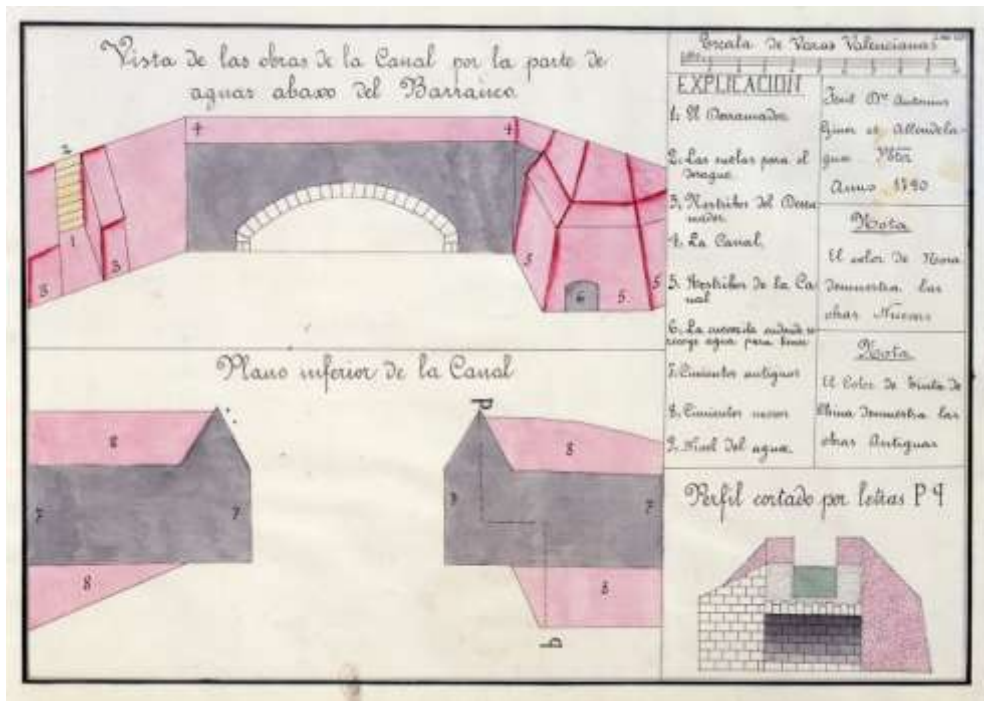
La primera cosa que ens sorprén és la pronunciació que ha aconseguit en l'actualitat 'Camí del Pont de Salvar'. Si observem altres topònims del mapa, veiem que mantenen la '-r' (moliner, olivar...). L'actual topònim sembla, doncs, una etimologia popular per ser 'el pont de 'salvar' la séquia', desoient el possible origen antroponímic del cognom Salvà.

39- Rollo de la Sisterneta. Una de les filetes de la séquia Major. En la toponímia viva actual l'hidrònim 'cisterna' no apareix en tot el terme, tot i ser comú dins el lèxic local.

40- Rollo de la Clausella. Fileta de la séquia Major. Destaquem la feminització del cognom com un dels recursos emprats per a la formació de malnoms (Bernat/Guardiola, 1992: 447) Aquest cognom és considerat un cognom almassorí per antonomàsia.

Una de les poques boqueries que encara perviuen

Làmina VIII

41- Rollo del olivar de Laser. El topònim ens recorda el conreu de l'olivera que només ha quedat en aïllades veïnes d'algunes alqueries i un topònim proper a l'Ereta anomenat la 'Fileta dels Olivarets' que testimonia el passat d'aquest conreu. Pel que fa al cognom també mostra vitalitat actualment 'Llàcer' i, fins i tot, un topònim de propera mort industrial 'el Pinar de Llàcer'

42- Rollo de Josef Renau. Fileta de la séquia Major

43- Rollo del Idalgo. Potser es tracte només del cognom Hidalgo, avui viu entre nosaltres, i no hagem de cercar cap nissaga noble. Amb tot, l'article de la contracció 'del' ens deixa el dubte. Potser la dèria castellanitzadora porte a confusió a l'autor.

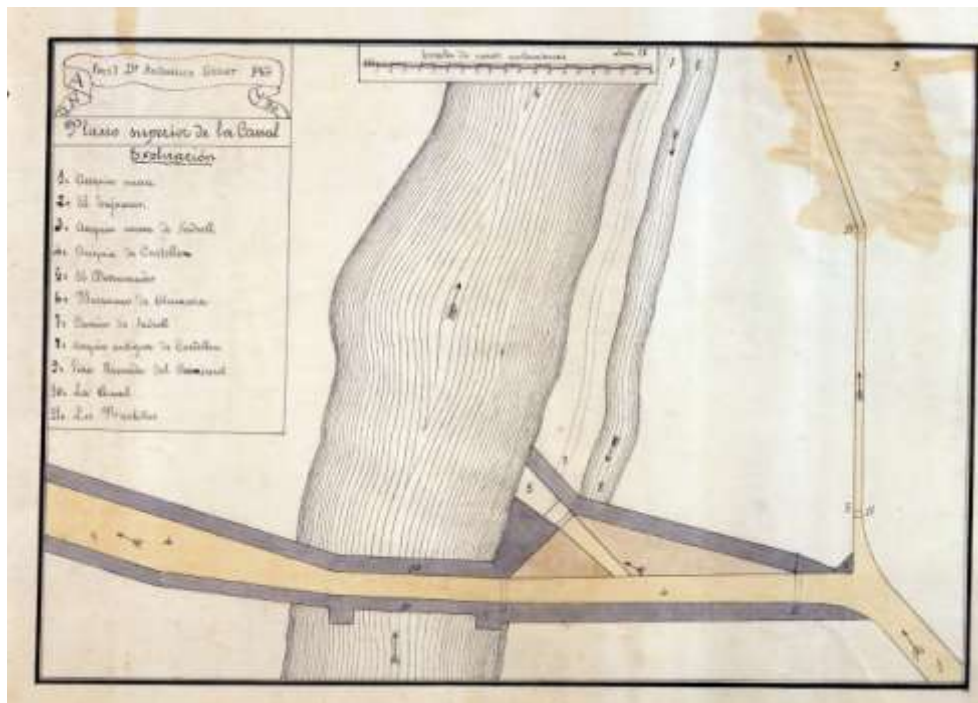
44- Rollo de la fila rocha. Uneix la 'Acequia de la filla rocha vieja' amb 'Acequia nueva de Almalafa'.⁷

45- La linea de las Boqueras de la Acequia nueva. Les boqueres dibuixades coincideixen, en número, amb les existents fins els anys 70. Actualment han desaparegut les del carrer batejat com a 'de les Boqueres'. Curiosament les boqueres que avui encara es conserven (davant el Millonari i a la Carretereta de la Foia) no apareixen al dibuix.

⁷ Observem les vacil·lacions ortogràfiques fila/filla i les castellanitzacions ortogràfiques 'rocha'.

46- Partidor de Castellon, Almalafa, Fadrell y Vilamargo. Situat vora el barranc de la Contesa, abans que la séquia Major creue aquest barranquet. Partidor necessari per al nou plantejament de les aigües de Castelló que obviaven l'antiga séquia Major i la de la Malafa que ara quedarà per al reg del terme d'Almassora.

47- La Canal (Vg. Lám. VIII i IX) Pas elevat de la séquia de Castelló per salvar el Barranquet (antic barranc de la Contesa o del Cocó). Està construïda sobre el mateix lloc que l'antic pas de la séquia de Castelló (lám. IX, núm. 8, antigua acequia de Castellón) i la senyalització de 'cimientos antiguos' (lám. VIII, núm. 7).

Làmina IX

La acequia Mayor de Castelló, en su trazado inicial, iba bordeando las terrazas inmediatas a la población de Almassora, en la partida de Vila-roja, con un desnivel progresivo. Su trazado curvo hacía una inflexión hacia el interior para buscar el punto más estrecho por donde cruzar el *barranquet* de Almassora que divide este término y el de Castelló.

El punto escogido fue una garganta estrecha y de fuerte desnivel. La construcción realizada consistió en un acueducto muy sólido, con un solo arco rebajado cuyo ojo u obertura no tiene más de 2 metros de altura y 6,30 de ancho. Todo él está construido con sillería, presentando indicios de alguna reparaciones más recientes.

La obra se asemeja más a un puente que no al clásico acueducto, puesto que sobre el arco se levanta una gruesa pared de más de tres metros, hecha con mampostería y enfoscada con cal. La altura total del acueducto es de 5,40 metros y su longitud supera los 35. En la parte de envite de la corriente dispone de muros de refuerzo cuyas esquinas están biseladas y construidas con sillares para encauzar las aguas.

En la parte superior se dispone el canal, inicialmente descubierto y desde hace un tiempo con una cubierta de hormigón. En este punto la acequia tenía un ancho de 2,20 metros y las paredes laterales estaban rematadas con sillares trabajados, pertenecientes probablemente a las mejoras efectuadas a finales del siglo XVIII (Guinot, Selma 2002).

A la làmina VIII (núm. 6) apareix explícita l'etiologia del Barranc del Cocó 'la cuevecita endonde se recoge agua para beber (nom amb què es coneixia aquest barranquet a les primeries del segle passat)

48- Derramador de la Canal. A la làmina IX (núm. 5) i a la VIII (1,2 i 3) podem observar-la amb detall. Abocava les aigües sobrants al Barranquet.

49- Mina de la Acequia de Castellon. Tram de la séquia de Castelló que en l'actualitat passa soterrada davall el Barri del Pou de la Riba. Hi dibuixa tres boqueres, desaparegudes en l'actualitat.

50- Acequia descubierta de Castellon. En l'actualitat discorre fiins el Molí Casalduch.

51- Barranco de Almasora. Hom ha pensat sempre que el 'barranc' ha servit de límit natural entre els termes d'Almassora i Castelló, almenys pels voltants de 'la Canal'. Si observem el PD, però, veiem que els mollons apareixen al marge dret del barranc i no al seu bell mig com caldria esperar.

El barranc d'Almassora ha rebut diversos noms al llarg de la història. Un antic barranc de la Contesa que manifesta els conflictes entre els dos termes; barranc del Cocó encara conegut pels nostres majors (vg. núm.47) i el Barranquet com a nom popular no sols del corrent hidrogràfic sinó del barri que l'envolta.

52- Acequia nueva de Almalafa. Braç que mou del partidor (núm. 46PD) i davalla cap a l'est, passant pel Molí Catxo. En un primer tram ocupa el caixer de l'antiga séquia Major de Castelló.

53- La filla rocha nueva. Bracet provinent de la 'Nueva de Almalafa' (núm. 52) d'on pren ara l'aigua la fila Roja. La seua direcció, per tant, és N-S.

54- Acequia de la filla rocha vieja. Actualment coneguda com la Fila Roja, fa de mitgera entre els termes d'Almassora i Castelló en el tram comprés entre la Séquia Major i el Caminàs. Mor a la séquia Malafa d'Almassora, davant la venta de Palmito.

55- Camino de Fadrell. Nom que rep el tram del Caminàs comprés entre el camí dels Clots i el terme de Castelló. Resulta estrany que en aquest PD, tan minucios per a alguns aspectes, no aparega el traçat correcte del Caminàs i la seua continuació pel terme d'Almassora. Actualment el camí de Fadrell també és conegut com carretera de Sant Jaume (en procés d'ample creixement) per passar per aquesta ermita. El seu recorregut va de ponent a llevant, perpendicular al traçat que portava aquest 'camino de Fadrell'

56- Salto de la novia. Al mapa apareix com un accident del barranc. Actualment dóna nom a un dels molins del Caminàs (construït a les darreries del XIX).

57- Partidores nuevos de Almalafa y Valero. Aquest partidor es troba vora el Caminàs proper al molló M-16, dins el terme de Castelló (colze de la Malafa d'Almassora, quan gira en direcció a llevant)

58- Acequia de Valero. La séquia de Valero discorre, avui, paral·lela a la Malafa de Castelló fins el molí de Salt de la Nòvia que es troba damunt mateix aprofitant-ne la seua força. Després la séquia de Valero es correspon amb trams del mateix barranquet

59- Acequia michira nueva. A banda de l'ortografia i la confusió 'michera'/'michira' en l'actualitat trobem aquesta séquia coneguda com la fila Primera de Fadrell.⁸ Mitgera respon al fet de partir dos termes (Almassora i Castelló). Actualment els almassorins coneixen la Mitgera com l'escorrent o sequiol que parteix els dos pobles en el tram final i costaner (Entre el Serrallo i la partida de l'Om Blanc). Aquest escorrent rep, a Castelló, el nom de escorredor de la Font fent referència a la desapareguda font de la Rabassota (Barrassota a Castelló).

60- Mojones que dividen el termino de las dos villas. Els mollons actuals (alguns desapareguts, denotant la cura del nostre patrimoni) i la ratlla d'entre termes no coincideixen, en l'actualitat, amb allò que veiem representat al mapa. Cal considerar la variable minuciositat del PD. En uns aspectes s'adiu amb el treball precís i en d'altres queda coma element il·lustratiu poc rigorós. Giner y Allendelagua representa, al PD, tres mollons amb el guarisme 60. Avui, tant almassorins com castellonencs, donen per bona la Canal com marge mitger dels dos termes. En el PD, però, tot el Barranquet i les obres de la Canal queden dins el terme de Castelló. Els mollons primers restarien dins l'actual barri de Corell. L'últim molló, que apareix vora la Michira Vieja, el trobem, avui, abans de la unió en paral·lel de les dues 'michira Vieja' i 'michira Nueva'.

61- Acequia michira vieja. Actualment discorre la Malafa d'Almassora paral·lela i junt a al Primera Fila de Fadrell que, com hem vist, rebia la denominació de Michira Nueva. Amb la nova séquia Major de Castelló, es pren l'aigua per regar la partida de Fadrell a partir de la acequia nueva de Almalafa. Per tant, la Michira Vieja quedava com a braç de l'antiga séquia Major, que ara serveix els interessos d'Almassora. Apareixia, doncs, una Nueva Michira que correrà paral·lela a la vella. Avui corren amb el nom de Malafa d'Almassora (la Michira Vieja) i Primera Fila de Fadrell (la Michira Nueva)

62- Rollo Llansola. S'enceta ací, fins el guarisme 78, un seguit de filetes de reg nascudes de la Malafa. Giner y Allendelagua les bateja com a 'rollo' o 'portillo' sense dibuix precís que ens ajude a entendre si hi ha alguna diferenciació (vg Introducció). En un primer tram, fins el camí dels Clots, -Camino de Salvá-, en l'actualitat, podem distingir la fila Fonda que es trobaria pels voltants del 65; la fila Mandola, vora la carretera Nova – Almassora/ el Grau- i la fila Quarta de la Malafa, vora el mateix camí dels Clots. Pel que fa a l'especificatiu, Llansola és avui un cognom amb prou vitalitat dins el poble d'Almassora. Ha donat, fins i tot, el malnom Llansoleta.

⁸ Arasa/Gimeno al mapa 30 (p. 151) consideren la Mitgera com la séquia que creua la partida de Fadrell en sentit S-N.

63- Partidores antiguos de Guimerá. Actualment desconeixem la seua existència. Pensem que el tram que seguia cap a Castelló perd la seua missió en rebre l'aigua des de la 'Almalafa Nueva'. Amb tot, antigament partia les aigües que seguien cap a Castelló dels darrers portells que regaven terme d'Almassora i de la 'Michira Vieja'.

64- Portillo de Jayme Altava. Com a cognom és conegut a la Plana però no té forta implantació al nostre poble.

65- Rollo de Roch Moliner. Destaquem la inexistent castellanització d'un nom tan nostre com Roc que troba en un carrer de la Vila el seu sant.

66- Rollo de Vicente Rovira. Encara avui trobaríem alguns almassorins batejats amb el mateix nom i cognom.

67- Rollo de Claramonte. Potser un dels llinatges més abundants en l'Almassora llauradora.

68- Rollo de los Claramontes. Malnominatització del cognom a través de la pluralització i la presència de l'article.

69- Rollo del Olivar. Pel que fa a la presència de l'olivera en l'actualitat no deixa de ser un arbre aïllat en algunes alqueries o l'ornament importat per a moltes vil·les i urbanitzacions modernes. Ens queda, però, la presència d'un topònim, la séquia dels Olivarets, no lluny de l'Ereta. A finals del XVIII, la presència de l'olivera queda palesa en la producció d'oli que ens mostren observacions de Cavanilles: '5.000 arrobas de aceyte'

70- Rollo de Ordaz. També és un cognom que es manté dins el nostre poble.

71- Rollo de Arquimbau. Arquimbau, cognom existent en l'Almassora actual.

72- Portillo de Greces Dins l'antroponímia almassorina no apareix aquest cognom que té presència toponímica, a la partida de la Coscollosa, en el terme veí de Castelló: la fila i sènia de Gresses(Gimeno/Arasa, 1993: 127 i 47)

73- Portillo de Vidal Cognom de forta presència al nostre poble.

74- Partidor de Llansola Sembla coincidir amb el traçat actual del bracet de la Malafa que, eixint del mateix molí Batà, corre per l'esquerra de la séquia Malafa.

75- Camino de Benifalí. Aquest sinuós camí que, en l'actualitat, aplega fins la mar i dóna nom a la platja nord de la costa almassorina, compta amb diverses variants ortogràfiques – Benafalil al 1297-(Garcia Edo, V. 1994:129) i fonètiques: molts hem sentit dir als nostres majors parlar del camí Manafelí. L'assimilació de nasals és un fenomen fonètic corrent com 'moniato' per 'boniato'. **Benafelí** és una altra petja aràbiga dins el nostre terme. *Ben* 'fill' i el seu plural *beni* 'fills' ha batejat molts pobles de les nostres contrades, Benicàssim p.e. De vegades, però, es tracta d'una arrel que cal relacionar amb el llatí *penna* com en el cas de

Benafigos. El nostre topònim, però, sí que s'origina en l'àrab i la seua significació només troba dubtes entre si es tracta d'*Iben al Fel-lah* 'el fill del llaurador' o si ha hagut una contracció de *Beni-al-Falahin* 'els fills dels llauradors', tal i com esmenta el mestre Coromines. També tindria la mateixa arrel la partida del secà que compartim amb el terme de Castelló, la Benadresa.

76- Molino Batan. El Batà dóna nom a un molí, una partida i una séquia que encara rega la partida. Un molí batà és aquell on es feien draps o també 'molí batedor de cuiros'. Hi ha molts batans i batanets estesos per la nostra geografia, el Batanet de Benassal, vora el Monlleó, o els diversos batans del riu d'Alcoi. La seua arrel és aràbiga *battan* amb el mateix significat.

El antiguo batán estaba situado a la derecha del camino de Benafeli, justo en el cruce con la acequia de Almalafa que, antes de la separación de aguas entre Castelló i Almassora en 1789, llevaba uno de los caudales mayores y más regulares, pues aún hoy la acequia dispone de riego continuo. En 1297 se documenta un molino arinero bajo la denominación de *molí Benafelí*. La propiedad correspondía al obispo de Tortosa, que en 1396 lo tenía arrendado a Alamany Albinyana. En ese momento, el mismo edificio contenía un molino de harina y también un batán. Se trata de la primera referencia a este tipo de molino que después se continuará repitiendo de forma esporádica hasta el siglo XVIII, cuando es probable que compartiese actividad con un molino de papel. La separación de las aguas mencionadas entre las dos poblaciones redujo notablemente el caudal de la acequia de Almalafa, dificultando el funcionamiento correcto del molino. De hecho faltan referencias a lo largo del siglo XIX, pero volvemos a encontrarlo a principios del XX en la Ordenanza de riego, en manos de Peregrina Monferrer, aunque funcionando como harinero (Guinot, Selma 2002: 141).

Batà ha donat, també, alguns malnoms com *el Batanero*, *la Batanera* i, *el Bato*, *el Batet* i *la Bata*..

77- Portillo de Josef Esteve. Hi ha un Josefus Esteve, beneficiat de la Parroquia de la Nativitat d'Almassora al 1685 (Pons Gómez, V, 1991:126). Esteve continua, avui, com un cognom ple de vitalitat almassorina.

78- Rollo de Almalafa. Correspon avui en algun dels regs que mouen de la séquia del Batà entre el camí de la Mar i el camí Benafelí. L'actual séquia del Batà encara no existia com a filla dels partidors del Braç del Rector, com podeu observar al PD.

79- Balsa del Bañador. Bassa de la Llawanera dins el tancat de Cuevas, avui desaparegut sota una de les noves urbanitzacions, veïna de les també desaparegudes Carotes. Si bé la séquia Llawanera explica amb l'especificatiu el seu ús domèstic, aquest 'banyador' ens recorda, més aviat, el món del cànem, tan abundant al nostre terme al segle XVIII –2500 arroves de producció, en xifres de Cavanilles.

80- Camino de la mar. Curiosa feminització de la castellanització a què ens té avesats. Dibuixa al camí la revolta del Xurro que encara avui es manifesta vora la rotonda del camí de la Mar.

81- Partido de Moncarro, del Medio y Almalafa. Actualment coneguts com a partidors Reals, veïns de la Molineta.

82- Acequia de Almalafa. Els tres guarismes que assenyalen al PD la seua extensió apleguen fins el Camí dels Clots (Camino de Salvá), tot i que, actualment, la séquia Malafa, dins d'Almassora, continua fins el molló del Caminàs i gira cap a la mar fitant els dos termes. Aquesta definició desapareix en el PD a favor de la 'Michira vieja' per on hauria de córrer paral·lelament la Malafa d'Almassora, cas que ja hi fóra. Com a partida i reg, la Malafa, s'estén al terme veí de Castelló. Carme Barceló (1983: 90) aventura l'etimologia àrab del nom: *al-mallaha* 'la salina' i explica: "un dels primers impostos del rei Jaume I al nou regne va ser 'la sal de Borriana' que en època àrab podia haver estat per aquest indret"

83- Acequia del Medio. La seua ubicació al bell mig de Moncarro i Almalafa obvia el significat. El primer tram es coneix, avui, com a Braç del Rector. Després dels partidors Nous sí que hi ha una séquia coneguda com a Partidor del Mig que rega entre la del Batà i la Tarongera –situació que justifica novament el significat- una ampla zona de l'horta fins la mar.

84- Acequia de Moncarro. Actualment és coneguda com la séquia de Vilamoncarro que discorre entre el camí de la Mar i el riu Millars i rega les partides de Sant Antoni, Vilamoncarro, el Bosc i el Pla de la Torre. Mou dels malnomenats partidors Reals juntament amb el Braç del Rector i la Malafa, com bé ho replega el PD. Coromines (Onomasticon V: ,291) ens parla d'aquest topònim

"*Vilamoncarro* a la Plana de Castelló, termes d'Almassora i Borriana [sic]. Nom d'una séquia i d'una antiga alqueria. És un dels tres "partidors reals de la séquia gran", em diuen a Almassora: "*Vilamoncarro, Almalafa* i el Braç del Retor. Però allí també ho donen com a nom d'una partida extensa, entre pla i muntanya [sic] i fins em donen una foto amb el nom escurçat i un poc deformat, *Montcarro*; d'altra banda, en fonts més o menys antigues V. Forner ho troba com a nom d'una alqueria de Borriana, i en forma més conservadora en la inicial si bé escapçada de la terminació: *Benimocar*; i en un altra, on llegeix erròniament 't' per 'c': *Benimutar*."

Dins aquest extens article sobre el nostre topònim, Coromines ens parla de la seua etimologia "el partididor de Vilamoncarro de la Plana ve de *Iben al-muqárrar*, o sigui 'el del *muqárrar*' nom del braç de séquia on es pagava aquest dret" Coromines ens havia explicat que es tracta d'una mena de taxa pel dret de neteja dels residus, bé siguen de la mateixa séquia o dels detritus urbans. També (Onomasticon VIII: 39) dins l'entrada *Vilamoncarro* dóna solucions diferents "...resulta de *Ibin al-muqárrab* 'la de l'ofrena'. Es repeteix sense *Ibn* en el nom de *la Mucarra* o *Muncarra* a Carlet i Alginet.

Sí que volem destacar la forma escurçada que replega Giner Allendelagua 'Moncarro' sense 'vila' que l'acompanye.

85- Rollo y Acequia del Rio. Aquesta entrada ens alerta sobre la diferenciació de rollo i séquia. Avui rep el nom de fila de la Molineta i, com es veu al PD, pren l'aigua immediatament abans del molí de Baix. Rega l'espai comprés entre la séquia dels Molins i el riu que batejava l'antic topònim. Una observació més que es desprén del dibuix és la seua llargària. Avui, amb l'existència del reg de la Tarongera i de les seues files, aquesta fileta de la Molineta s'acurta.

86- Camino de Burriana. Es correspon amb el conegut camí Vell de Borriana que, des de la Molineta aboca al riu Millars. No hi ha al PD cap indicació de pont, palanca, pontarró o passera. L'anomenat pont de les Tres Viles no va aplegar a construir-se i el pont del Secanet és del segle XX. No té en compte la ratlla entre Vila-real i Burriana, desapareguda al mapa.

5.- Observacions finals

Què queda del mapa?

Entre el 1790 que ens mostra el *Plano Descriptivo* i el 2005, 215 anys després, el poble d'Almassora ha tingut un creixement (?) progressiu, encara que les grans transformacions s'han fet ràpidament a les darreries del segle XX i els anys actuals.

A partir dels anys seixantes del segle passat van anar urbanitzant-se les vores de les Boqueres (aquelles que a finals del segle XVIII estaven tant allunyades del poble): la urbanització del carrer va anar fent desaparèixer la línia de Boqueres que anava des de la Foia fins a la ratlla de Castelló. La zona de la Foia, encara que actualment està pràcticament urbanitzada, conserva la presència de diverses boqueres.

A finals del segle XX el traçat de la carretera de Borriana per tota la banda est del poble ha provocat diversos canvis en l'estructura de les séquies, i a més, la conversió en zona urbana de tot l'espai fins el casc urbà.

Actualment la totalitat de l'horta regada per la séquia Parra i la séquia Vila-roja ha desaparegut. La transformació és conseqüència de la darrera modificació del Pla General d'Ordenació Urbana (1996) que va fer urbana tota la franja veïna del poble que havia deixat la nova carretera de Borriana. Tots els horts han desaparegut i les séquies, soterrades.

Avui la realitat és clara: el secà –que no apareix al PD- per a la indústria i l'horta veïna al poble urbanitzada.

5.1 Dissortada actualitat dels dibuixos

Sempre havíem cregut que la toponímia de les terres de l'interior, pel seu despoblament, mereixien una acció d'urgència. Hi havia una mena de 'salvació dels mots' en el fet de recollir tots els noms de lloc que poguérem, abans que la generació que coneixia barrancs, tossals i foies s'emportara els bells topònims que han batejat, durant segles, cada racó.

En la franja costanera, altrament, la vitalitat del reg, dels horts i dels centenars de camins i carreteres no insinuava la mort de cap topònim. No comptàvem, però, amb l'acceleració tan espectacular de dos factors que han modificat el paisatge de la Plana: industrialització i urbanització. No es tracta, ho sabem, de cap novetat. La pèrdua progressiva del món agrícola a favor de l'industrial porta ja unes dècades redibuixant el nostre marc geogràfic. En els darrers anys, però, s'han produït uns canvis que auguren la desaparició de molts espais agrícoles i el soterrat de tants topònims que els batejaven.

A Almassora el nou PGOU i la liberalització urbanística, que permeten es diferents administracions, han transformat el Secà en sòl industrial i l'Horta comença a empètitir-se amb l'especulació creixent de tantes immobiliàries.

La séquia Parra, soterrada per noves urbanitzacions, pot esdevindre inútil en poc de temps. No sabem quant li queda a l'antiquíssima séquia Major/Vila-roja o a la Llavanera. La dels Molins, avergonyida, s'ha amagat. També Castelló ha desplaçat la seua séquia Major a les noves circumvalacions. Alguns de tot açò en diuen 'progrés'.

Altrament, les fanecades que encara no han estat transformades en metres quadrats de solars també han conegut una transformació en el seu sistema de reg. El goteig obviarà les séquies mare i els braços, les files i filetes. Tubs negres i grossos recorren soterrats els horts del nostre terme. Amb tot, la funció d'escorrentia mantindrà, mentre quede horta, tota la xarxa del reg antic amb els seus noms.

5.2 I alguna esperança

El creixement urbanístic del litoral valencià està fent desaparèixer el paisatge agrícola i deixant en l'oblit una cultura mil·lenària i un feix de topònims que batejaven cada colp d'aixada. Les fileres d'adossats, que com a nínxols marquen el cementeri del sòl que engolixen, han soterrat séquies i braços, files i rolls. Els nous carrers, abocats a batejos capriciosos del polític de torn, haurien de respectar el passat que quitanen.

DIRECCIÓN GENERAL
de
INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO.

TRABAJOS TOPOGRÁFICOS.

PROVINCIA DE CASTELLÓN DE LA PLANA.

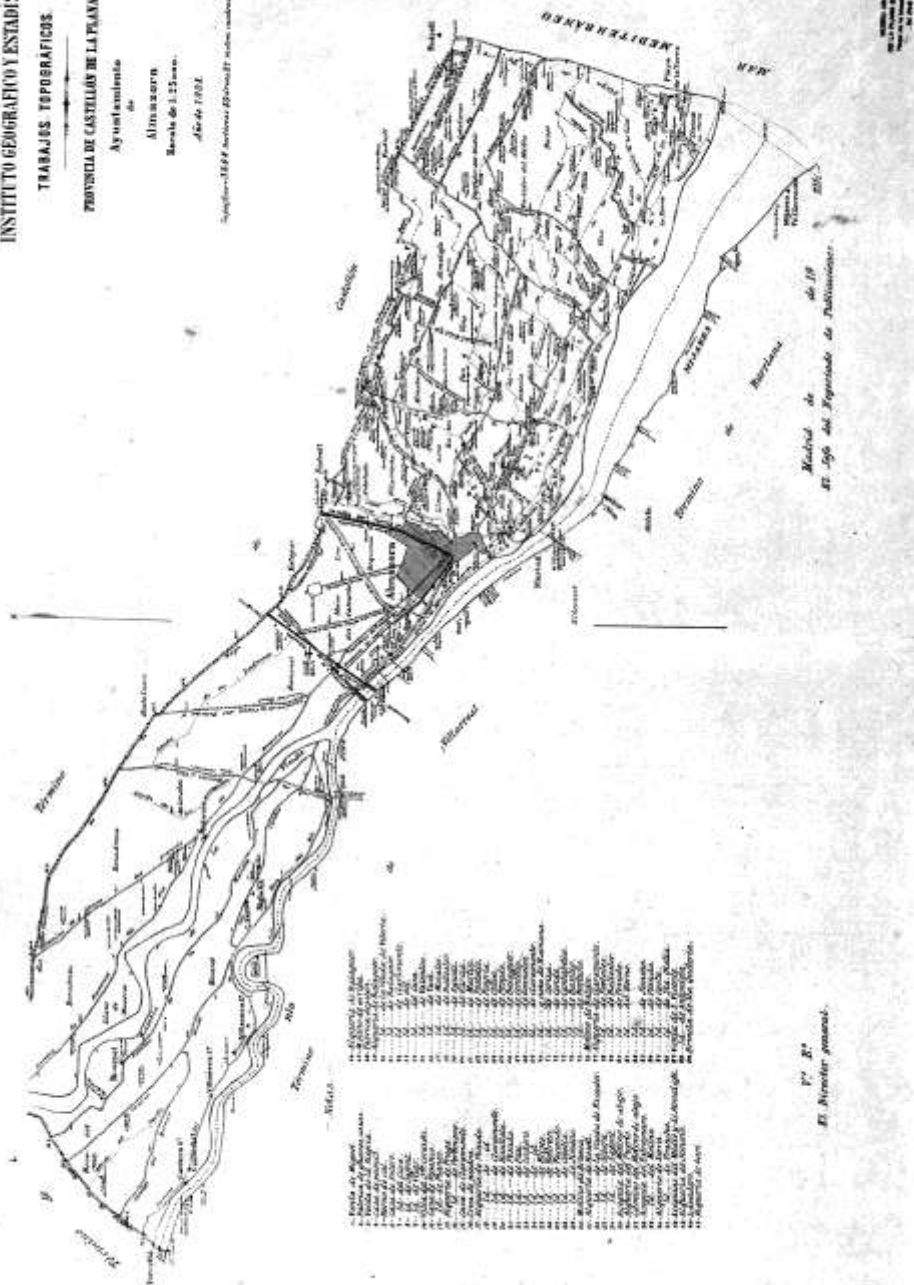
Ayuntamiento de

Almazora

Escala de 1:25.000.

Año de 1904.

Topógrafo: 1847 Antonio de Pineda y Solís, autor de

F. B.
El Director general.

Leyenda	
1	Alcaldía de Almazora
2	Alcaldía de Almazora
3	Alcaldía de Almazora
4	Alcaldía de Almazora
5	Alcaldía de Almazora
6	Alcaldía de Almazora
7	Alcaldía de Almazora
8	Alcaldía de Almazora
9	Alcaldía de Almazora
10	Alcaldía de Almazora
11	Alcaldía de Almazora
12	Alcaldía de Almazora
13	Alcaldía de Almazora
14	Alcaldía de Almazora
15	Alcaldía de Almazora
16	Alcaldía de Almazora
17	Alcaldía de Almazora
18	Alcaldía de Almazora
19	Alcaldía de Almazora
20	Alcaldía de Almazora
21	Alcaldía de Almazora
22	Alcaldía de Almazora
23	Alcaldía de Almazora
24	Alcaldía de Almazora
25	Alcaldía de Almazora
26	Alcaldía de Almazora
27	Alcaldía de Almazora
28	Alcaldía de Almazora
29	Alcaldía de Almazora
30	Alcaldía de Almazora
31	Alcaldía de Almazora
32	Alcaldía de Almazora
33	Alcaldía de Almazora
34	Alcaldía de Almazora
35	Alcaldía de Almazora
36	Alcaldía de Almazora
37	Alcaldía de Almazora
38	Alcaldía de Almazora
39	Alcaldía de Almazora
40	Alcaldía de Almazora
41	Alcaldía de Almazora
42	Alcaldía de Almazora
43	Alcaldía de Almazora
44	Alcaldía de Almazora
45	Alcaldía de Almazora
46	Alcaldía de Almazora
47	Alcaldía de Almazora
48	Alcaldía de Almazora
49	Alcaldía de Almazora
50	Alcaldía de Almazora
51	Alcaldía de Almazora
52	Alcaldía de Almazora
53	Alcaldía de Almazora
54	Alcaldía de Almazora
55	Alcaldía de Almazora
56	Alcaldía de Almazora
57	Alcaldía de Almazora
58	Alcaldía de Almazora
59	Alcaldía de Almazora
60	Alcaldía de Almazora
61	Alcaldía de Almazora
62	Alcaldía de Almazora
63	Alcaldía de Almazora
64	Alcaldía de Almazora
65	Alcaldía de Almazora
66	Alcaldía de Almazora
67	Alcaldía de Almazora
68	Alcaldía de Almazora
69	Alcaldía de Almazora
70	Alcaldía de Almazora
71	Alcaldía de Almazora
72	Alcaldía de Almazora
73	Alcaldía de Almazora
74	Alcaldía de Almazora
75	Alcaldía de Almazora
76	Alcaldía de Almazora
77	Alcaldía de Almazora
78	Alcaldía de Almazora
79	Alcaldía de Almazora
80	Alcaldía de Almazora
81	Alcaldía de Almazora
82	Alcaldía de Almazora
83	Alcaldía de Almazora
84	Alcaldía de Almazora
85	Alcaldía de Almazora
86	Alcaldía de Almazora
87	Alcaldía de Almazora
88	Alcaldía de Almazora
89	Alcaldía de Almazora
90	Alcaldía de Almazora
91	Alcaldía de Almazora
92	Alcaldía de Almazora
93	Alcaldía de Almazora
94	Alcaldía de Almazora
95	Alcaldía de Almazora
96	Alcaldía de Almazora
97	Alcaldía de Almazora
98	Alcaldía de Almazora
99	Alcaldía de Almazora
100	Alcaldía de Almazora

El seminari 'Viure Ací' de l'IES Àlvaro Falomir d'Almassora, amb un primer recull de la toponímia del reg, va coure més d'un centenar de taulellets amb els noms de les séquies de l'horta d'aquest terme. El sindicat de Regants, orgullós d'aquest patrimoni, va col·locar els noms de la memòria en aquells punts de la séquia més visitats pels llauradors. Aquella experiència, la publicació i difusió del fullet de Toponímia del Pobles Valencians del nostre poble i la persistència en la reivindicació de la toponímia com a patrimoni dels almassorins i almassorines han fet que els polítics responsables ens hagen requerit a l'hora de batejar un seguit de nous carrers oberts per aquesta fam urbanitzadora. A través del Servei de Dinamització Lingüística de l'Ajuntament se'ns ha permès que es mantinguen els noms soterrats.

En els criteris predomina el manteniment d'aquella toponímia popular, el referent de la qual ha desaparegut. En la zona de la mar la quantitat de sòl urbanitzable ha esgotat els referents a, partides, pous, escorrents o antigues fonts. Se'ns ha permès, aleshores, recuperar el lèxic

del reg: *la Vareta, els Regadors* o genèrics com *Escorrent* bategen carrers veïns dels vents de *Ponent, Llevant o Gregal*, fixats en una època anterior, de nul creixement.

El Plànol Descriptiu de 1790 ens ha fet incorporar, al costat de topònims vius com *la Llavanera*, alguns històrics com *la Bassa del Banyador* en noves urbanitzacions que, a la nit, enlluernen l'antiga foscor dels tarongers.

La riquesa cultural que atresoren els topònims ha de mantenir-se viva ni que només siga en la retolació. Els rètols dels carrers se'ns mostren com a interrogants d'un passat que la gent d'Almassora hauria de conèixer per millor estimar-la. *El poble que oblida el seu passat...*

BIBLIOGRAFIA

- AGUT BELTRÁN, F.; SORRIBES DOÑATE, J. *Un rei i un poble*. Almassora: Ajuntament d'Almassora, 1982.
- *L'assut de Castelló i Almassora*. Castelló: Comunitats de Regants de Castelló i Almassora, 1995.
- "Almassora, els seus drets a les aigües del Millars". *La Murà*, (1997), p. 95-172.
- ALCAIDE, LI.; LLUESMA, J.A. "Toponímia del sistema de reg de l'Horta Vella de Sagunt". A: *Materials de Toponímia*. ROSSELLÓ, V. i CASANOVA, E. [eds.]. València: 1995. P. 345-375.
- ALSINA, C.; GASPÀR, F.; MARQUET, LI. *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*. Barcelona: Curial, 1990.
- ARASA, F.; GIMENO LI. *La toponímia del terme municipal de Castelló de la Plana*. Castelló: Ajuntament de Castelló, 1993.
- BARCELÓ, C. *Toponímia àrabica del País Valencià. Alqueries i castells*. Xàtiva: Ajuntament de Xàtiva, 1983.
- BELTRÁN MANRIQUE, E. *Almazora. El Mijares (Narración histórica)*. Almazora: Ayuntamiento de Almazora, 1958.
- BERNAT, J.; GUARDIOLA, F. "Malnoms d'Almassora". *BISO* Vol. 49, (1992), p. 443-479.

- CAVANILLES, A.J. *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia*. Castellón: Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Castellón, 1991.
- COROMINES J. *Diccionari Etimològic i complementari de la Llengua Catalana (DECat)* Barcelona: Curial, 1980-2001. 10 v.
- *Onomasticon Cataloniae (Onomasticon)* Barcelona: Curial, 1989-1991. 8 v.
- FLETCHER VALLS, D.; ALCÁCER GRAU, J. “Avance a una arqueología romana de la provincia de Castellón”. *BSCC*. Vol 32,(1955), p. 136-164.
- GARCÍA EDO, V. *Derechos históricos de los pueblos de la Plana a las aguas del río Mijares*. Castellón: Diputación de Castellón, 1994.
- GARCÍA i PASCUAL, P. *Molins hidràulics al terme d'Almassora*. Almassora: A.M.C.A., 2004.
- MUÑOZ i SEBASTIÀ, J.H. “El testament del bisbe Gaspar Punter”. A: *Actes de la XL Assemblea Intercomarcal d'estudiosos*. PASTOR J.; QUEROL E.; RIPOLLÉS C. [eds.] Morella: 2000.
- OBIOL MENERO, E. *L'aprofitament de l'aigua a l'horta del Millars*. Castelló: 1985.
- PONS GÓMEZ, V. *Almassora en las visitas pastorales*. Almassora: Ajuntament d'Almassora. 1991.